

Національна Академія наук України

ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

УДК 301:331

Бандурович Оксана Юріївна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В
ФОРМАХ ДЕВІАЦІЇ (СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Спеціальність 22.00.04 - економічна соціологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата соціологічних наук

Київ 1997

27
Дисертацією є рукопис.

AB 36,596

Робота виконана в Інституті соціології НАН України

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00743949 (-)

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор

професор

Офіційні опоненти:

- доктор філософських наук, професор Мокляк М. М.
- кандидат соціологічних наук Оксамитна С. М.

Провідна організація - Київський університет імені Тараса Шевченка,
кафедра галузевої соціології

Захист відбудеться 31 січня 1997 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.08.01 в Інституті соціології НАН України за адресою: 252021 Київ-21, вул. Шовковична, 12

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціології НАН України за адресою: 252021 Київ - 21, вул. Шовковична, 12

Автореферат розіслано "24" грудня 1996 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стукало С.М.

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. З кожним днем все виразніше реальністю нашого економічного, соціального та політичного життя стає явище підприємництва. Підприємець в умовах сучасного ринку є центральною фігурою господарського життя і основним суб'єктом ринкових відносин. Адже підприємницька діяльність виступає основою інноваційного типу розвитку, що базується на стимулюванні та ефективному використанні різноманітних нововведень. Підприємництво - це основне джерело нововведень, воно надає економічним відносинам здатності до оновлення. Підприємці, як ініціатори нових виробничих комбінацій, забезпечують освоєння нових, перспективних виробництв, сприяють вимиранню старих. Ефективність їх як провідників економічного розвитку виражається в тому, що вони залучають ті ресурси та заповнюють ті ринкові простори, які залишилися невикористаними більш бюрократизованими й не такими динамічними не-підприємницькими організаціями. А це означає більш повне й ефективне використання всіх суспільних ресурсів.

Підприємництво - це найбільш дійовий шлях успішного суспільного розвитку. Адже підприємці збільшують конкуренцію на ринках і тим самим ефективність їх регулюючого впливу, стимулюють перерозподіл суспільного багатства, прибутків і політичної влади економічно й політично допустимим шляхом; підвищують суспільний добробут тим, що залучають невикористані потенційні таланти, створюють нові ринки й умови для експансії на міжнародних ринках; оновлюють діяльність великих приватних та державних підприємств, сприяють зменшенню інертності існуючих соціальних інститутів і послабленню концентрації економічної влади. Завдяки цьому підприємництво є найбільш ефективним шляхом вирішення багатьох економічних та соціальних проблем і, сприяючи збільшенню робочих місць, росту прибутку, підвищенню добробуту, - одним із гарантів соціальної захищеності людей в умовах ринку.

Таке важливе значення явища підприємництва для економічного, соціального та політичного розвитку робить вивчення його незмінно актуальним протягом майже всього 20 століття. Багато десятиків років прикута до нього увага економістів, соціологів, юристів, політиків. Для нашої ж соціально-політичної думки підприємництво є поки що новим, ще не дослід-

женим повністю об'єктом. Перехід від соціалістичної до протилежної за змістом - орієнтованої на ринок, - економіки створює нові реалії, які потребують свого теоретичного осмислення, науково-практичного обґрунтування. Явище підприємництва якраз і є одним з важливих елементів нової соціально - економічної дійсності України. До того ж, в умовах нашої країни, коли економіка і суспільство в цілому переживають глибоку кризу, саме підприємництво повинно зіграти особливо важливу роль, здійснити місію економічного і соціального прориву. Тільки воно в змозі врятувати економіку від критичного спаду, оживити процес прогресивного розвитку, надати всій суспільній системі дїездатності, гнучкості, динаміки. Тільки з підприємництвом можуть народитися ті нові форми організації суспільного життя, які дадуть можливість вивести Україну із становища економічної кризи.

Дійсність все більше і більше заставляє зрозуміти, що в основі соціально-культурного відродження стоїть ініціативна, ділова, винахідлива, творча людина, якою і є підприємець. Соціальна проблема, яка розглядається в даній роботі, - суперечлива сутність підприємництва як типу діяльності й потреба в організації цілеспрямованих дій державних органів по розвитку функціональних характеристик підприємництва.

Вивчення підприємництва в ракурсі економіки та культури України знаходиться ще тільки на початковій стадії. Наукові дослідження проблем підприємництва у нас почали появлятися тільки кілька років тому. При цьому за весь цей час підприємство ще не сформувалося як цілісне соціально-економічне явище, не виявило своїх функціональних потенцій. Тому будь-які наукові розробки в цьому плані мають сьогодні дуже важливе значення. Наукова проблема, деякі методи вирішення якої пропонуються в даній роботі, - відсутність при достатній кількості матеріалів, що стосуються теорії та практики підприємництва, аналізу підприємництва з точки зору його функціональних та дизфункціональних характеристик.

Актуальним сьогодні є і звернення до самої соціології девіантної поведінки. Адже в період радикальних змін в розвитку суспільства та соціально-економічної, політичної, культурної кризи (цей період якраз і переживає сучасна Україна) різко збільшується девіантний характер поведінки людей та прискореними темпами розвивається стан аномії. Дослідження

цих явищ є необхідною умовою зваженої соціально-економічної політики держави, направленої на подолання кризи.

Одним з прикладів поширення девіації в поведінці різних соціальних груп є зростання кількості економічних злочинів серед підприємств, що вимагає наукової обґрунтованості заходів, направлених на боротьбу із злочинністю та на стимулювання конструктивної суті підприємництва.

Міра наукового опрацювання проблеми. Проблема елементів девіації в підприємницькій діяльності практично ще не розроблена ні вітчизняною, ні зарубіжною соціологією. Зате існує достатньо робіт, присвячених теорії і практиці підприємництва, та, безвідносно до цього, розробок різних питань соціології девіантної поведінки. Хоча варто відмітити, що внесок українських соціологів в дослідження підприємницької діяльності та особливо теорії соціальних відхилень занадто малий.

Більшого успіху в цьому плані досягли їх російські, американські, німецькі, австрійські та французькі колеги. Так, Р.Кантільон, Ж.Б.Сей, Ф.Уокер (18-19 століття) започаткували теорію підприємництва. А Й.Шумпетер в роботі "Теорія економічного розвитку" дав сучасне визначення підприємця як новатора та підприємництва як особливої соціально-економічної функції, що полягає в здійсненні нових комбінацій. Подальший розвиток теорії підприємництва можна знайти в працях Д.Макклелланда, П.Друкера, А.Шапіро, К.Веспера, Г.Піншота, Р.Хізаріча, Ф.Хайєка, які дали визначення суті підприємця, підприємництва та його характерних рис. Саме на їх праці спираються російські та українські вчені В.С.Автономов, Т.Ковальчук, Б.А.Райзберг, В.Ф.Попондупало, Є.Ясін, Ю.С.Кукін, В.І.Іванов, Н.М.Лисенко, В.Г.Смольков, В.Є.Хруцький, А.Арсєєнко, Р.Апрєсян та інші.

Проблема мотивів підприємницької діяльності досить успішно розроблена в А.Маслоу, Д.Аткінсона, Б.Вейнера, А.І.Агєєва, В.Пєзнякова. Вивчення інновації та ризику як особливих ознак підприємницької функції характерно для неоавстрійської школи (Л.Мілзєс, В.Хайєк), німецької класичної школи 19 століття (Й. фон Тюнен, Г. фон Мангольд), американського економіста Ф.Найта, російських вчених А.П.Альгіна, О.Кабишева, Б.А.Райзберга.

Основні питання соціології девіантної поведінки досконало розроблені в працях А.Коєна, Р.К.Мертонє, Т.Пєрсона, Р.Дубіна, Н.Дж.Смєлзера, В.Н.Кудрявцева, Я.І.Гілінського. Пробле-

ми ж суті економічної та організованої злочинності, їх причин, видів та мір боротьби з ними досліджені, хоч і недостатньо повно, О.М.Яковлевим, О.М.Медведевим, Бу Свенссоном, В.Селівановим, В.С.Овчинським, В.Всєволодовим, Г.В.Хохряковим.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи - дослідити характер та девіантну орієнтованість соціальної поведінки підприємців й чинники, що їх визначають.

Реалізація цієї мети потребує розв'язання таких завдань:

- проаналізувати основні підходи до виявлення суті підприємницької діяльності в зарубіжній та вітчизняній соціологічній і економічній літературі й на основі цього аналізу дати визначення підприємництва з точки зору центральної проблеми дослідження;

- вказати на ті особливості, які відрізняють підприємництво від бізнесу, малого бізнесу, менеджменту; розглянути характерні риси й мотиви, об'єкт, суб'єкт і функції підприємництва і дати аналіз найбільш поширених типів та форм підприємницької діяльності;

- дослідити головні характеристики нововведення та ризику як визначальних рис підприємництва;

- з'ясувати сутність економічної злочинності;

- розглянути основні поняття соціології девіантної поведінки й місце в них інновації та економічної злочинності як способів реалізації підприємницької активності;

- проаналізувати особливості розвитку та домінуючі характеристики, ціннісні орієнтації підприємців в Україні; розглянути сучасні умови й перспективи розвитку підприємницької діяльності в Україні та той характер девіацій серед підприємців, який вони обумовлюють;

- вказати на основні заходи соціально-економічної, правової державної політики, направлені на боротьбу з економічною злочинністю та на реалізацію конструктивної потенції підприємництва, розгортання його інноваційності та ініціативності.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження виступає підприємництво як суспільна функція, з одного боку, і підприємці як соціально-економічна група, що виконує цю функцію, з другого.

Предметом дослідження є конструктивна та деструктивна форми девіацій в поведінці підприємців, що реалізуються у вигляді інновацій та економічної злочинності.

Теоретико-методологічні засади та емпірична база дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять принципи аналізу підприємницької діяльності, викладені в працях Й.Шумпетера, Р.Хізріча, Д.Роя, А.І.Агеєва, В.Г.Смолькова. При викладенні основних положень соціології девіантної поведінки використовуються підходи Р.К.Мертона, А.Коена, Р.Дубіна, В.Н.Кудрявцева до суті та особливостей девіації. Для виділення форм девіантної поведінки автором залучаються праці Я.І.Гілінського. Дисертація також ґрунтується на розробленій А.П.Альгнім, Б.А.Райзбергом, О.Кабишевим трактовці нововведення та ризику як іманентних властивостей підприємництва. А при аналізі характерних особливостей економічної злочинності широко залучаються праці О.М.Яковлева, Бу Свенссона, А.М.Медведева, В.Всеволодова та В.С.Овчинського.

Емпіричною базою дослідження є соціологічні опитування "Ваша думка" (n=376, опитані підприємці із 25-ти областей України) та "Підприємницька діяльність (ваша думка)"(n=1119, опитування за репрезентативною республіканською вибіркою), проведені в 1993 році Інститутом соціології Національної Академії наук України. Автором використовуються також результати аналізу опитування 277-ми керівників недержавних підприємств, проведеного на початку 1993 року російськими соціологами; спільного російсько-французького дослідження "Нові соціальні рухи в Росії", проведеного в 1991-1992 роках; опитування в січні 1993 року 50-ти челябінських підприємців.

Наукова новизна одержаних результатів. В роботі вперше робиться спроба аналізу підприємництва в категоріях соціології девіантної поведінки. В результаті висунуто ряд положень, що містять наукову новизну:

1. Доведено, що підприємництво за своєю суттю має суперечливий характер. Воно може здійснюватися, з одного боку, як економічна творчість, інновація, а з другого боку - у вигляді економічних злочинів (с. 51-62, 87-95).

2. Обґрунтовано, що підприємницька інновація та злочинність в підприємницькому середовищі репрезентують два полярні способи підприємницької активності, які можуть розглядатися, виходячи з основних положень соціології девіантної поведінки, як конструктивна та деструктивна форми девіацій (с. 79-95).

3. З'ясовано, що економічна злочинність - це не щось тимчасове чи випадкове для підприємництва. Вона, як і нововведення, іманентно властива для підприємницької діяльності з її орієнтацією на вигоду та з ризиком як неминучим фактором. А те, який спосіб досягнення своїх цілей - конструктивний чи деструктивний, - вибере підприємець в тій чи іншій ситуації, залежить від його внутрішніх суб'єктивних особливостей та, в більшій мірі, від загальних соціально-економічних, політичних, моральних та правових умов в суспільстві (с. 90-95).

4. Обгрунтовано, що суперечливий характер девіантної поведінки підприємств відображається в суперечливому сприйнятті суспільною свідомістю їх з одного боку - як паразитичної та злочинної групи, а з другого боку - як соціально прогресивної групи (с. 118-124).

5. Доведено, що соціально-економічні та соціально-психологічні умови, які склалися в Україні, більшою мірою сприяють розвитку деструктивних, а не конструктивних девіацій. Одним з найбільш важливих чинників, що обумовлюють деструктивний характер девіантної поведінки підприємств є високий рівень аномії в підприємницькому середовищі та в українському суспільстві в цілому (с. 124-130, 132-133).

Практична значущість дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в методологічних цілях для вирішення ряду проблем як теорії підприємництва, так і соціології девіантної поведінки. Вони можуть обумовити розробку додаткових розділів учбових курсів основ підприємництва та менеджменту, створення відповідних спецкурсів в рамках соціології девіацій, опрацювання спеціальних методик різних соціологічних досліджень, що стосуються вивчення явища підприємництва. Все це відкриває широке поле діяльності для економістів, соціологів, психологів, юристів. До того ж, матеріали дисертації мають вихід в практику підприємницької діяльності, тому можуть використовуватися як самими підприємцями, так і тими соціальними інституціями, що тією чи іншою мірою впливають на розвиток підприємництва. А конкретні заходи по розгортанню функціональної суті підприємництва, які пропонуються в дисертації, можуть мати деяку значущість для органів державної влади та в процесі законотворчої діяльності.

Виконана робота є складовою планової теми відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України - "Со-

ціальні механізми приватизаційних процесів в Україні " (1994 - 1997 р.р.).

Апробація результатів. Основні положення дисертації доповідалися на методологічних семінарах "Особливості проведення експертних опитувань серед представників бізнес - класу України" (Київ, 1996), "Основні вимоги до проведення маркетингових досліджень на замовлення недержавних підприємств та установ" (Київ, 1996), проведених соціологічною та маркетинговою службою "СОЦИС-Геллап".

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (220 найменувань). Повний обсяг дисертації - 163 с., 9 таблиць і список використаних джерел займають 22 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність проблеми дослідження та стан її наукової розробки; формулюються мета, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічна та емпірична база дослідження; окреслюється його наукова новизна, теоретична та практична значущість; вказана апробація результатів дослідження.

У **першому розділі** - "Сутність та основні характеристики підприємництва як соціально-економічного явища" - дається аналіз підходів до сутності понять "підприємництво", "підприємець" у вітчизняній та зарубіжній економічній та соціологічній літературі. В результаті короткої характеристики теоретичних позицій ряду вчених робиться висновок, що підприємництво - це активна творча поведінка, яка реалізується в інноваційній діяльності в умовах певного ризику і з ціллю одержання особистої вигоди (матеріального прибутку й морального задоволення). Формулюються об'єкт і суб'єкт підприємницької діяльності та проводиться різниця між поняттями "підприємництво" та "підприємливість", "підприємництво" та "бізнес", "малий бізнес", "підприємець" і "менеджер".

Саме інноваційний характер діяльності, схильність до творчості й готовність до ризику, здатність нести за нього всю відповідальність і відрізняють підприємця від інших суб'єктів економічної діяльності. Характеризуються основні (ініціатив-

ність та активність в поведінці; націленість на успіх та отримання прибутку; здатність до інновацій та помірною ризику; вміння діяти самостійно та бути незалежним в своїх діях; здатність до творчості та другорядні (оригінальність в підході до постановки завдання та пошуків методу його розв'язання; стійкість, рішучість, сила волі; цілеспрямованість та самовпевненість; здатність впливати на людей і будувати з ними взаємовідносини; знання економіки, права, техніки, менеджменту і т.п.) риси підприємців як суб'єктів діяльності.

Підкреслюється те, що ретельність, лояльність чи конформізм не властиві підприємництву, яке вимагає здатності бути ініціативним, рішучим, мобільним, готовим ризикувати. Проте підприємець повинен володіти етикою підприємницької діяльності, правилами "ринкової гри", що гарантують справедливий рівні для всіх умови підприємництва й конкуренції. Робиться висновок, що підприємництво відноситься до продуктивного, творчо-пошукового, інноваційного, навіть в певній мірі революційного типу діяльності. Однією з важливих характеристик такого типу діяльності є економічна свобода, без якої підприємництво неможливе ні економічно, ні організаційно, ні психологічно. З точки зору внутрішніх соціально-ціннісних орієнтацій підприємництво дуже неоднорідне. Користь як фундаментальна підприємницька цінність може виступати не тільки фактором наживи, матеріального збагачення, а й великою інноваційною силою.

В першому розділі також дається аналіз основних мотивів підприємницької діяльності, що виступають важливим внутрішнім компонентом, який впливає на характер діяльності. Для цього розглядаються теоретичні концепції У.Джемса, В.Мак-Дугалла, А.Маслоу, Д.Макклелланда, Дж.Аткінсона, Б.Вейнера, Ф.Хейдера, Дж.Роттера, Й.Шумпетера і т.д. Робиться висновок, що до найбільш поширених мотивів підприємницької діяльності відносяться: прагнення до успіху, досягнення, переборення; бажання реалізувати свої здібності й ділові якості, переживаючи при цьому радість творчості; прагнення до самостійності та свободи в своїй діяльності; потреба в пануванні, владі, соціальному самоутвердженні; бажання отримати адекватну матеріальну вигоду як винагороду за працю й показник економічного визнання ефективності підприємницької діяльності.

Звертається увага на основну функцію підприємництва, якою є реформування чи революціонізація існуючого способу виробництва з ціллю оновлення та розвитку економічної системи через створення інноваційного середовища, що змінює (а то й руйнує) традиційні правила поведінки й відкриває дорогу ініціативі та нововведенням.

В кінці першого розділу на основі підходів А.І.Агеєва, Т.Ковальчука, Б.А.Райзберга, У.Дж.Баумоля та інших характеризуються основні види та форми підприємництва в залежності від форми власності (державне, приватне та колективне підприємство), від типу володіння (одноосібне, корпоративне володіння чи володіння у вигляді партнерства), від способу організації (стихийне й організоване підприємство), від типу економічної діяльності (виробниче, комерційне, фінансове підприємство) і т.д.

У другому розділі - "Інновація, поєднана з ризиком, та економічна злочинність як форми девіантної поведінки підприємців", - дається характеристика нововведення як основного інструменту підприємництва та бази інноваційного типу розвитку. Розглядається сутність інновації як реального способу заперечення старого, консервативного, припинення інерції, як оновлення чи корінної зміни застарілих структур, тенденцій, що вичерпали актуальні резерви прогресивного розвитку. Виграшними властивостями інновацій виступають інтелектуальна сміливість, здатність до ризику, пошуку, плюралізму мислення, імпровізаторського та нестандартного стилю діяльності. Інновація - це переборення консерватизму норм. Саме на межі норм відкривається шанс нововведенням. Інновація може виступати як відхилення від норми, її порушення, незвичайне вживання або введення альтернативних норм. Саме тому інновація - це оновлення, постійна зміна, надання всьому руху.

Внутрішнім імпульсом інновації виступає ініціатива, що асоціюється з неординарністю, конструктивністю, здатністю до творчих дій і проявляється у виборі нового шляху чи нових засобів для досягнення поставленої цілі. А процес вироблення, підготовки та реалізації нововведення завжди в тій чи іншій мірі пов'язаний з ризиком. Розглядаються підходи Р.Кантільона, О.Кабишева, Б.А.Райзберга та інших до сутності ризику. Ризик - це небезпека виникнення збитків, що обумовлюється ситуацією невизначеності відносно майбутніх результатів підприємницької

діяльності. Підприємницькі втрати - це випадкове зниження підприємницького прибутку. Їх величина й характеризує ступінь ризику. Основними причинами ризику є нестабільність середовища, в якому здійснюється виробнича діяльність, та наявність в економічному житті елементів випадковості та стихійності.

Ризик - це своєрідна оболонка творчої ідеї, замислу, алгоритму дій. При цьому підприємницький ризик - це не тільки дії в ситуації невизначеності, але й створення таких ситуацій, звідси - недопустимість для підприємців раз і назавжди встановлених взірців діяльності, прагнення до створення своїх форм, свого стилю поведінки. Суб'єкт підприємництва завжди орієнтується на щось нове, традиційно невловиме, що психологічно не закріплюється. Де повна ясність - там нема підприємництва, а є рутинна діяльність. Бо для підприємця ризикована ситуація і вміння вийти з неї є самодостатньою цінністю.

Саме інноваційна сутність підприємництва дає змогу розглядати його в світлі категорій соціології девіантної поведінки. Для цього в розділі 2 також дається визначення соціології девіантної поведінки, самої девіантної поведінки, конструктивної та деструктивної форм девіантної поведінки, видів девіантної поведінки, норми, причин девіації. Девіантна поведінка - це поведінка людей, яка відхиляється від загальноприйнятих норм. Причиною її є порушення єдності культурних цілей і інституціоналізованих засобів. Інституціоналізоване співвідношення цілей і засобів їх досягнення виражається в категорії норми, що є одним з основних понять соціології девіантної поведінки.

При цьому девіацію не можна ототожнювати з антисоціальними процесами чи соціальною патологією. Вона може набувати як деструктивних, так і конструктивних форм. Конструктивні форми девіантної поведінки (як, наприклад, політична та економічна ініціативність, творчість, інновація) виступають засобом боротьби з консервативними, реакційними стандартами діяльності. А деструктивні форми (злочинність, проституція, наркоманія і т.д.) порушують функціонування певного соціального цілого, заважають нормальному протіканню якогось закономірного соціального процесу. Девіантна ж поведінка взагалі може мати різні види. Наприклад, за класифікацією Р.Мертона існує кілька видів соціальних відхилень: інновація (оновлення) - прийняття інституціоналізованих цілей і усунення засо-

бів їх досягнення; ритуалізм - усунення цілей і прийняття засобів; ретритизм (відхід від життя) - усунення і цілей, і засобів; бунт - заміна старих цілей і засобів новими шляхами й способами їх реалізації. Всі вони взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Підприємництво як інноваційний тип діяльності може розглядатися як один з різновидів конструктивної форми девіантної поведінки. Адже воно направлено на порушення, зміну стандартів економічної діяльності, воно переборює застарілі, неефективні економічні, соціальні, політичні, правові, моральні норми, сприяє заміні їх більш прогресивними, які відповідали б розвитку економіки й суспільства в цілому. Підприємництво - це економічна творчість, а творча діяльність - це завжди крок за межі звичного, порушення традиційних уявлень про необхідне та обов'язкове. Крім того, підприємництво може реалізовуватися і у вигляді бунту, що означає радикальне перетворення в межах певного соціального цілого, зміну не просто форми якогось інституціоналізованого утворення (як це відбувається при інновації), а його змісту, суті.

Деструктивною формою реалізації підприємницької активності виступає економічна злочинність. В другому розділі проводиться аналіз підходів до суті та причин злочинності Е.Дюркгейма, Т.Селліна, Пола У.Таппена, Р.Макайвера, А.Коена, В.Н.Кудрявцева та інших. Проаналізувавши теоретичні позиції О.М.Яковлева, А.М.Медведева, Бу Свенссона, дається визначення економічної злочинності як порушення інституційних економічних норм з метою економічної вигоди, що стає перелоною на шляху прогресивного розвитку економічних відносин та завдає значних матеріальних збитків державі. Приводиться класифікація різних форм та видів економічної злочинності (злочини проти власності, господарські злочини, екологічні злочини; службові, майнові злочини).

Висловлюється думка, що економічна злочинність тісно пов'язана з організованою злочинністю. Адже сам характер економічної злочинності вимагає високого рівня організованості. Такого рівня організованості, що можна говорити вже не просто про організованість в злочинності, а про організовану злочинність. Організована злочинність об'єднує загальнокримінальну та корисливо-господарську злочинність, це симбіоз приватного бізнесу і корумпованих посадових осіб. Визначальна риса, яка

характеризує поняття організованої злочинності, - це тіньова діяльність, що забезпечується відповідною неформальною організованою структурою і спрямована на одержання протиправних доходів. Як бачимо, економічний злочин - явище набагато складніше, чим злочин звичайний. Тому кожен його тип може попереджуватися заходами, які спеціально вироблені саме для нього.

У третьому розділі - "Характерні риси сучасного підприємництва в Україні та необхідні умови його ефективного розвитку" - аналізуються етапи розвитку "радянського" підприємства та сучасні його типи, для чого використовуються точки зору О.Ємельянова та В.Гімпельсона. А на основі результатів соціологічних досліджень змальовується своєрідний портрет сучасного українського підприємництва.

Розглядаються соціально-демографічні характеристики підприємців в Україні; репрезентованість їх діяльності в різних сферах економіки та різними формами власності; основні мотиви до підприємницької діяльності та передумови її розвитку; ставлення до підприємництва населення України; рівень аномії в українському суспільстві та перспективи розвитку підприємництва. Соціологічний аналіз дає можливість зробити висновки про те, що відмітною рисою сучасних українських підприємців є прагнення до активного, діяльного типу поведінки. За мотивами до підприємницької діяльності в них стоїть потреба в професійній і творчій самореалізації та потреба в матеріальній вигоді.

Досить поширений серед підприємців і вимушений тип мотиваційної орієнтації, коли їх спонукала до підприємницької діяльності не внутрішня потреба в самій такій діяльності, а фактори їх зовнішнього життєвого середовища. Прагнення до ризику та інноваційної діяльності поки що не властиві в достатній мірі українським підприємцям. Це пояснюється, по-перше, тим, що підприємництво в Україні ще поки що не сформувалося як цілісна соціально-економічна функція, не стало повноцінним феноменом економічної культури. А, по-друге, тим, що соціально-економічна, політична та правова ситуація в Україні не сприяє як розвитку підприємництва взагалі, так і виявленню його конструктивних потенцій.

Ні одна з необхідних передумов розвитку підприємництва (як-то: наявність ринкових відносин та різноманітних форм власності на засоби виробництва; економічна свобода та самостій-

ність товаровиробників; дієздатність товарно-грошового механізму, розвиненість фінансово-кредитної системи; послідовність і стабільність економічної та соціальної політики держави, направленої на підтримку підприємництва; наявність розвинутої інфраструктури підтримки підприємництва; наявність необхідних підприємницьких властивостей у суб'єктах підприємницької діяльності та сформованість основних елементів підприємницької культури; позитивний соціальний фон підприємницької діяльності, доброзичливе ставлення до підприємців зі сторони основних груп населення) не має в Україні повноцінного функціонування. Ринкові відносини ще знаходяться на "базарному" рівні, приватизація йде уповільненими темпами, а вже існуючі форми власності не мають рівноправного положення по відношенню одна до одної. Не існує ще й відносної економічної відособленості товаровиробників, а між господарюючими суб'єктами ще не розвинулися еквівалентні, економічно справедливі відносини. Нема відповідності грошової маси товарній, нема єдиної валютної системи, конвертованості грошової одиниці, не існує поки що можливості ефективних інвестицій. Відсутні в необхідній кількості інноваційні організації, фонди ризику, консультативні центри, школи бізнесу. А політика державних органів більше заважає, аніж сприяє розвитку підприємницької активності, існуюче законодавство недосконале, суперечливе й не може служити орієнтиром в підприємницькій діяльності.

Із необхідних підприємницьких властивостей в українських підприємств сформувалися поки що тільки активність, цілеспрямованість та прагнення постійно розвивати свою справу. А здатність до нововведень, ризику, творчості (як вже підкреслювалося) ще не стали їх характерними рисами. Абсолютно нерозвинена в Україні підприємницька культура, що зумовлює ігнорування підприємцями прийнятих в цивілізованому суспільстві правил поведінки, неповагу до закону, безвідповідальність, ненадійність домовленостей, порушення обов'язків, шахрайство і т.п. Соціальний фон підприємницької діяльності також не сприяє її розвитку, ставлення населення України до підприємців досить суперечливе, більшість виділяють в першу чергу негативні риси підприємців (егоїзм, прагнення до збагачення і т.п.).

Все це, підсилене високим рівнем соціальної аномії, зумовлює злочинний характер українського підприємництва, яке, не маючи необхідних передумов для реалізації своїх констру-

тивних функцій, здійснюється переважно в негативній девіантній формі - у вигляді економічної злочинності. Такий характер підприємництва в Україні буде зберігатися ще досить довгий час, оскільки перспектив позитивного розвитку підприємництва поки що не існує.

ВИСНОВКИ

Підприємництво за своєю сутністю відноситься до інноваційного, творчого типу діяльності, що пов'язаний з ризиком. Функцією підприємців є реформування чи революціонізація існуючого способу виробництва з ціллю оновлення та розвитку економічної системи через створення інноваційного середовища, що змінює (а той руйнує) традиційні правила поведінки й відкриває дорогу ініціативі та нововведенням. За своєю мотиваційною структурою підприємець націлений на успіх, досягнення, переборення, на отримання певної вигоди (матеріального прибутку й морального задоволення). А загальні риси підприємців надають активного, діяльного, навіть девіантного характеру їх поведінці. Адже девіантна поведінка - це не тільки антисоціальне, негативне явище. Відхилення може набувати й конструктивного, функціонального значення, коли воно переборює застарілі стандарти діяльності, консервативні норми, традиції.

Саме в формі конструктивної девіації виступає підприємництво, коли реалізується в інноваційній, творчій діяльності, в умовах певного ризику, чи у вигляді бунту як зміни сутності, змісту якогось інституціоналізованого утворення. За відсутності умов для розгортання своїх функціональних потенцій підприємництво діє у вигляді економічної злочинності, яка є деструктивною формою девіантної поведінки. Економічна злочинність означає незаконну адаптацію індивіда до існуючих суспільних умов, при якій використовуються ефективні, але заборонені засоби досягнення цілей. Саме в такій формі найчастіше й виступає сучасне підприємництво України. Хоча українські підприємці й виявляють деякі конструктивні підприємницькі властивості, відсутність необхідних передумов для розвитку підприємницької діяльності штовхає їх на шлях злочинів.

Для того, щоб підприємницька активність із форми економічної злочинності перетворилася на конструктивну діяльність, працювала на розвиток суспільства, реалізуючи всі ті творчі потенції, які закладені в самій сутності підприємництва, по-

трібно загальна система цілеспрямованих заходів, найголовнішими з яких є: створення універсальної й ефективної законодавчої системи; стабілізація державної політики по відношенню до підприємницької діяльності; дебіюкратизація процедур регулювання економічної діяльності з боку державних органів; створення розвинутої інфраструктури підтримки та соціального й юридичного захисту підприємництва; формування позитивного соціального фону підприємницької діяльності.

Таким чином, в дисертації реалізована основна ідея дослідження - репрезентація підприємництва у вигляді форм соціальної девіації та досягнута мета дослідження. Правда, враховуючи те, що тема дослідження нова та майже зовсім не опрацьована в сучасній соціології, в роботі неможливо було охопити всі аспекти проблеми. Так, не вдалося більш детально розкрити сутність критеріїв девіантної поведінки, особливо в сфері економіки; нечітко визначені основні показники можливої межі між конструктивною та деструктивною формами як девіантної поведінки взагалі, так і девіацій в царині підприємництва. Це відкриває дорогу подальшим дослідженням у вибраному напрямку. Окрім вище названих, досить перспективними та актуальними можуть бути дослідження своєрідності підприємницького етосу з точки зору підприємництва як відхилення, відлінення в українському бізнесі самої підприємницької групи, яка й виконує функцію створення нових комбінацій та використання нових можливостей в розвитку економіки. Важливою на сьогоднішній день є і подальша розробка понять теорії економічної злочинності.

ПУБЛІКАЦІЇ

Основні положення дисертації відображені у трьох опублікованих в журналах та одній депонованій статтях:

1. Бандурович О.Ю. Підприємництво і девіантна поведінка // Сучасне суспільство.- 1995.- № 1/2 .- С. 65 - 68.
2. Бандурович О.Ю. Підприємницька активність? Ні, економічна злочинність // Віче.- 1996. - № 7.- С. 90-96.
3. Бандурович О.Ю. Феномен підприємництва (сутність та проблеми розвитку) // Україна: аспекти праці.- 1996.- № 1.- С. 53 - 55.

4. Бандурович О.Ю. Передумови та фактори новачій в організації праці (досвід країн Заходу). К., 1993.- 13 с.- Дел. в ДНТБ України 18. 11. 93. № 2312 - Ук 93.

Бандурович О.Ю. Реалізація підприємницької активності в формах девіації (соціологічний аналіз).- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 - економічна соціологія, Інститут соціології Національної Академії наук України, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено аналізу підприємницької діяльності з точки зору основних положень соціології девіантної поведінки. Підприємництво як активна творча поведінка, що характеризується такими рисами як інноваційність, ініціативність, орієнтація на отримання певної вигоди і готовність до ризику, розглядається як один з видів соціальної девіації. При цьому підприємницька діяльність може здійснюватися в двох протилежних формах - деструктивній та конструктивній. Інновація, основана на ризику, репрезентує функціональну чи конструктивну форму девіації в сфері підприємництва, а економічна злочинність - дизфункціональну чи деструктивну форму. Обидві форми випливають із самої сутності підприємництва як суспільно-економічної функції. В Україні поки що найбільш поширеним способом реалізації підприємницької активності являється економічна злочинність, оскільки відсутні необхідні економічні, соціальні, правові, політичні умови для проявлення конструктивної сутності підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, девіація, інновація, ризик підприємницької діяльності, економічна злочинність.

Бандурович О.Ю. Реализация предпринимательской активности в формах девиации (социологический анализ).- Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 - экономическая социология, Институт социологии Национальной Академии наук Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена анализу предпринимательской деятельности с точки зрения основных положений социологии девиантного поведения. Предпринимательство как активное творческое поведение, характеризующееся такими чертами как инновацион-

ность, инициативность, ориентация на получение определенной выгоды и готовность к риску, рассматривается как один из видов социальной девиации. При этом предпринимательская деятельность может осуществляться в двух противоположных формах - деструктивной и конструктивной. Инновация, основанная на риске, репрезентует функциональную или конструктивную форму девиации в сфере предпринимательства, а экономическая преступность - дисфункциональную или деструктивную форму. Обе формы вытекают из самой сущности предпринимательства как общественно-экономической функции. В Украине пока наиболее распространенным способом реализации предпринимательской активности является экономическая преступность, поскольку отсутствуют необходимые экономические, социальные, правовые, политические условия для проявления конструктивной сущности предпринимательства.

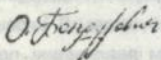
Ключевые слова: предпринимательство, девиация, инновация, риск предпринимательской деятельности, экономическая преступность.

Bandurovich O. Yu. The realization of the employer activity in the deviation's forms (the sociologic analysis).- Manuscript. The dissertation's manuscript of candidate of sociological sciences. The speciality 22.00.04 - the economical sociology, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997.

In the dissertation is analysed the employer activity in approach of sociology of deviation behaviour. Employer activity as the active creative conduct have the next typical outlines such as innovation, initiative, orientation to the profit and readiness to risk and may be consider as one from forms of social deviation. In spite of this obstacles employer activity may realize in the two opposite kinds - destructive and constructive. The innovation which based on the risk represents the functional or constructive form of the deviation in the sphere of employer activity. The economic criminality is the destructive form. The both forms run out the same essence of the employer activity asocial - economic function. For the present the economic criminality is the most widespread way of the realization employer activity in the Ukraine, because the necessary economic, social, lawful, political conditions

for the realization of the constructive essence of employer activity are absent.

Key words: employer, deviation, innovation, the risk of employer activity, economical crime.

Бандурович О.О.

Підл. до друку 20.12.1946, Формат 60x84/16. Папір *офс. 1*. Офс. друк.
Гарн. "Pragmatica", Ум.-друк. арк. *1.16* . Ум. фарбо-від. *1.31*
Обл.-вид. арк. *1.18* . Наклад 100 прим. Зам. *1872* . Безкоштовно

Віддруковано на підприємстві "Випол".
252151 Київ, вул. Волинська, 60

438809

AB 36.596